

ingevuld bij de huidige religieuze belevingen in mondiale samenlevingen, waar mythen van onderdrukking en bevrijding spirituele realiteit zijn met een maatschappelijke toepassing, is er nog een nieuw onderzoek uit te voeren naar de betekenis van draken en monsters die symbool staan voor het kwade in een brede context.

Pieter Boersema
(ETF Leuven)

Junte, Martijn (2017), *De moeite waard om door te geven. De Remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw*, Amsterdam: VU University Press, pp. 353, ISBN 9789086597680, € 29.95.

Godsdienstsocioloog Martijn Junte (1972) biedt ons met zijn promotieonderzoek naar de ‘remonstranten’ een interessante kijk op een protestants-christelijke subcultuur. Bijna had ik geschreven ‘verdwijnende’ subcultuur, alsof Junte een bedreigde stam in beeld heeft gebracht voordat die definitief oplost in ontkerkelijkend Nederland. Zoals fotograaf Jimmy Nelson de wereld over reist om unieke inheemse culturen in veraf gelegen streken vast te leggen, als een *Homage to Humanity* (2018), zo bewaart Junte iets van deze unieke Nederlandse protestantse subcultuur voor het nageslacht. Het verdwijnen van dit milieu is op zich geen vreemde gedachte, want ik herinner me als student theologie in Utrecht nog goed de colleges ‘sociale filosofie’ van de remonstrant Harry de Lange, die met een combinatie van weemoed en humor in de jaren 1980 al vertelde dat de remonstranten precies konden uitrekenen wanneer de laatste van hen het licht zou uitdoen.

Juntes studie biedt een waardevol overzicht van de remonstrantse geschiedenis en met name van de ontwikkelingen in de twintigste eeuw, uitlopend op de formulering van een nieuwe geloofsbelijdenis in 2006. De focus van zijn onderzoek ligt echter bij het verkennen van nieuwe vormen in de remonstrantse traditie. Zijn conceptuele kader steekt in bij Anthony Giddens’ definitie van traditie in de moderniteit. Hoewel volgens Giddens moderniteit en traditie op gespannen voet staan, reconstrueert Junte traditie vanuit de begrippen personalisering en informalisering. Vanuit deze karakteristieken van traditie ziet Junte het persoonlijke geloven als de vrijheid om binnen de collectieve traditie een eigen verhouding te bepalen tot de traditie. Daarnaast ziet hij egalitaire, lichte gemeenschappen als ondersteunende structuren voor deze persoonlijke vrijheid. Uit onderzoek van het SCP, zoals het recente *Christenen in Nederland* (december 2018), weten we alles over modularisering van religie, waarin de remonstranten voorbeeldig blijken te zijn. Er is echter een interessant contrast, dat Junte glashelder aangeeft, tussen de personalisering van het geloof bij de remonstranten en het sterke traditionalisme op het niveau van de

geloofsgemeenschap. Remonstranten zijn niet zo goed in het veranderen en vernieuwen van hun traditie.

De kracht van het onderzoek ligt niet bij de conceptuele verheldering. Ook de methodologische doordenking en verantwoording laat het een en ander te wensen over. Misschien niet merkwaardig voor een dissertatie-traject dat dertien jaar geduurd heeft en waarvan het empirische onderzoeksdeel heeft plaatsgevonden van januari 2006 tot februari 2009. Het is verder niet vreemd aan kwalitatief onderzoek, met name aan onderzoek vanuit de *grounded theory*, dat Junte hanteert als ‘methodisch principe’ (p. 27), dat de onderzoeksvraag gaandeweg wordt bijgesteld en aangescherpt. In dit onderzoek had er echter meer focus en samenhang mogen zijn. Het onderzoek begon met het verkennen van nieuwe remonstrantse vormen en de uiteindelijke onderzoeksvraag is geworden ‘welke effecten hebben personalisering en informalisering op de remonstrantse traditie?’ (p. 257). Vervolgens geeft de onderzoeker echter aan dat er vier onderzoeksvragen zijn. Deze vier vragen structuren het concluderende hoofdstuk en zijn ook te herkennen in de structuur van het boek, dat bestaat uit vier delen. Het is duidelijk dat die delen met elkaar te maken hebben, maar het kan net zo goed gelezen worden als vier separate onderzoeken bij elkaar gebracht in één omslag.

Het eerste deel gaat over traditie en bespreekt vanuit Giddens religie, traditie en moderniteit (hoofdstuk 1), personalisering en informalisering (hoofdstuk 2) en het ‘veld van de remonstrantse traditie’ (hoofdstuk 3). Dit laatste hoofdstuk is gebaseerd op interviews met zeven ‘gezichtsbepalende’ remonstrantse theologen. In het tweede deel komt het empirisch onderzoek in beeld. Junte heeft specifiek onderzoek gedaan naar het ‘Uytenbogaertcentrum voor religie en cultuur’, verbonden aan de remonstrantse gemeente Den Haag. Na een indruk gegeven te hebben van gemeente en centrum (hoofdstuk 4), geeft hij een beeld van de informele groepen in deze kerkelijke gemeente en hoe de gesprekskringen en cursusactiviteiten van het centrum lichte gemeenschappen vormen waarin mensen zich op gepersonaliseerde wijze verhouden tot de traditie (hoofdstuk 5).

In deel drie wordt verslag gedaan van de resultaten van de interviews met negen respondenten uit de kerkelijke gemeente Den Haag, allemaal participanten uit de informele groepen. Dit deel telt twee hoofdstukken. Het ene hoofdstuk (6) geeft aan hoe de identiteitsvorming verschuift van collectief naar persoonlijk, hoe de grens tussen geloven en niet-geloven vervaagt en hoe geloven uitdrukking geeft aan de contingentie in het levensverhaal. In het daarop volgende hoofdstuk (7) zoomt de onderzoeker in op de data van drie respondenten die nog actief participeren in het arbeidsbestaan. Het doorsnee remonstrantse gemeentelid is pensioengerechtigd, dus het is te verklaren waarom deze respondenten interessant zijn voor het zoeken naar nieuwe vormen. Hij onderscheidt in hun antwoorden verschillende strategieën om geloven en kerkelijkheid te verbinden met het dagelijkse leven. Het ontwikkelen van dergelijke strategieën kan alleen wanneer er sprake is van informele gemeenschappen waarin mensen persoonlijke geloofscollages creëren.

Die ruimte biedt de remonstrantse traditie. In beide hoofstukken in dit deel lopen overigens de beschrijving van de data en de interpretatie nogal door elkaar heen. Dat roept vragen op naar de subjectiviteit van de onderzoeker, zeker wanneer hij zelf verwijst naar rolverwarring (p. 143).

Het onderzoek loopt uit op een reflectie op remonstrants confessionalisme (deel vier). Achtereenvolgens bespreekt hij daar persoonlijke geloofsbelijdenissen, onder meer van een aantal respondenten (hoofdstuk 8), de historische ontwikkeling van wat de onderzoeker het ‘gedifferentieerde remonstrantse confessionalisme’ noemt (hoofdstuk 9), en de totstandkoming van de nieuwe geloofsbelijdenis van 2006 (hoofdstuk 10). Met name dit laatste hoofdstuk biedt degenen die geïnteresseerd zijn in vragen rond levende traditie en vernieuwende credo’s boeiend materiaal. En hetzelfde geldt voor bewonderaars van de tekst van deze geloofsbelijdenis, waartoe ik ook mijzelf reken. Het boek wordt afgesloten met een concluderend hoofdstuk (11), waarin de diverse lijnen uit het onderzoek met elkaar in samenhang gebracht wordt. Dat overtuigt niet helemaal, mede door het gebruik van modellen en schema’s die veel explicatie nodig hebben.

Met bijzondere interesse ben ik dit boek begonnen te lezen, omdat ik als theoloog die deel uitmaakt van een andere protestantse-christelijke subcultuur, een aantal jaren een ‘fellow traveller’ geweest ben van verschillende remonstrantse gemeenten waar mijn echtgenote predikant was. De studie van Junte heeft me opnieuw doen beseffen dat remonstrantse theologen aardige en interessante mensen zijn, maar dat er ook iets wringt in de discrepantie tussen persoonlijke geloofsvrijheid en het conserveren van traditionele vormen en gebruiken van een sociale club. Junte heeft de remonstranten een dienst bewezen door zijn bevindingen vast te leggen in dit boek, nu er nog remonstranten zijn.

Rein Brouwer

(PThU, Amsterdam)

Berghuijs, Joantine (2018), *Meervoudig religieus. Spirituele openheid en creativiteit onder Nederlanders*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 313, ISBN 9789463727310. € 19,99.

Het Nederlandse religieuze landschap is de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. Enerzijds is er sprake van secularisatie en een voortgaand proces van ontkerkelijking, maar anderzijds zijn er ook tekenen van religieuze vernieuwing en revitalisering. Meervoudige religiositeit, waarbij mensen zich laten inspireren door meerdere tradities, is zo’n voorbeeld van religieuze vernieuwing. Over de aard en omvang van het fenomeen meervoudige religiositeit is echter nog weinig bekend. Daarom doet Joantine Berghuijs in dit boek een poging om dit fenomeen nader in kaart te brengen op basis van grootschalig